

A bevezető részben a felvilágosult Anglia társadalmának és a Radikálisok (Radicals) körének eszméletörténeti elhelyezésekor némiképp zavaró a magyar *Nyugat* nőíróinak helyzetéről írni (9–11), míg több 20. századi kitekintés lábjegyzetbe került (lásd a téves Ghandi-utalás a 232. vagy Heller és Vajda cikke a szocialista kommunáról a 103. oldalon). Ugyanakkor számos különleges mellékszál további vizsgálódás tárgya lehet, mint például a *Frankenstein* színpadi, majd zenés átiratának sikere, ahol a Teremtmény megjelenése „(-----)” az előadásposzteren (idézte 361–362), vagy éppen Mary Shelley és női kortársainak viszonya; gondolok itt főként a polgárjogi aktivista Frances Wright-tal folytatott levelezésére (idézte 390–394).

Mindazonáltal a könyv tartalmi erényei mellett a recenzens kénytelen szóvá tenni a kötet szerkesztésbeli hiányosságait. A bekezdések tördelése nem olvasóbarát (az üres sorok nemcsak idézetek előtt és után tagolják, törik meg a szöveget), némely idézetnél hiányzik a forrásmegjelölés, és a tartalomjegyzékben öt helyen eltűnt a Mary Shelley regényeit jelölő alfejezetcím, a Mary Wollstonecraft életművét méltató II. nagy egység pedig alig látszik a hibás tördelés következtében. Ezen túl Mary Wollstonecraft két regénye, *Mary* és *Maria* hősnőjének története több ponton egybeesődik köszönhetően a szerző által használt angol kiadás zavaró címének (vö. *Mary and The Wrongs of Woman*, 28–29, 129–132), Richard Price Rice-ként jelenik meg (22–23). Míg Mary Shelley egyik novellájának hősnője, Despina többször is Despida lesz (345–346), illetve a 19. századi élettörténetben két évszám tévesen szerepel (1919, 241 és 1941, 451). Az értő és odafigyelő szerkesztői olvasat korrigálhatta volna ezeket a bosszantó hibákat. Remélhetőleg a második, javított kiadás igényes szöveggyondozó munkája méltón hozzájárul a szerző által vállalt feladat nagyságához, és a két kivételes tehetségű Mary magyar hangja megidéződik majd az irodalom- és nőtörténettel foglalkozó hallgatói és oktatói elemzésekben, esszékben és disszertációkban.

PÁLINKÁS KATALIN

kati.palinkas@gmail.com

ORCID: 0009-0009-7986-1842

Éva ANTAL és Antonella BRAIDA, szerk. *Female Voices: Forms of Women's Reading, Self-Education and Writing in Britain (1770–1830)*. Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté, 2022. 270.

A *Female Voices* című, Antal Éva és Antonella Braida szerkesztésében megjelent tanulmánykötet hat évtizedet ölel fel: azt az időszakot, amikor az angol irodalomban és közgondolkodásban a női szerzők meghatározó szereplőkké váltak. Témaválasztásában az ebben a folyamatban fontos szerepet játszó, az egész korszakot mélyen átható, a nők számára pedig különösen éles kérdésekkel jelentkező pedagógiai diskurzust jelöli meg.

A címben szereplő kulcsszavak közül az *önképzést* érdemes kiemelni: a tanulmányok szinte mindegyikében központi kérdés, hogy intézményes oktatás hiányában az önképzés milyen módjai elérhetők a nők számára, például az intenzív olvasást és írást is ilyen gyakorlatként értelmezik a szerzők. Az olvasás nemcsak ismeretszerzést jelent, hanem a kritikus gondolkodás lehetőségét, vagy a férfi olvasási gyakorlatokkal szemben akár felforgató női olvasási minták kialakítását is. A női szerzők műfaji és témaválasztásbeli kísérletezései pedig jól példázzák, hogy az írás önképzési folyamat is. A kötet meritése a pedagógiai gondolkodás fontosságát hangsúlyozza: a korszak nőíróinak körében rendkívül népszerű, kifejezetten nevelő célzatú írásokon túl számtalan más műben, levélregényben, színdarabban, életrajzban, fordításban stb. is központi kérdésként fogalmazódnak meg a nőnevelés és női önképzés lehetőségei.

Az első fejezet tanulmányai az interkulturális hatásokat és a fordítás szerepét tárgyalják. Hannah Moss azt vizsgálja, hogyan gondolják újra Madame de Staël *Corinne*-jének brit parodisztikus átiratai a női tehetség és a társadalmi szerepelvárások ütközését. Moss arra a következtetésre jut, hogy még az alapvetően konzervatív szemléletű átiratok sem nélkülözik a problémaérzékenységet és a társadalomkritikát. A korabeli női fordításirodalom egyik népszerű műve Bernardin de Saint-Pierre *Paul és Virginie* című regényének fordítása, amelyet Helen Maria Williams a jakobinus diktatúra

alatt, részben őrizetben, a cenzúra nyomása alatt készített. David Garcia arra mutat rá, hogy a Williams által a fordításba fűzött nyolc saját szonett textuális instabilitást hoz létre, és mellékszöveggé, például a számkivetettség megjelenítésével, a fordítás létrejöttének körülményeire reflektál, egyfajta politikai üzenetként is olvasható. A fejezet utolsó tanulmányában Hélène Vidal azt elemzi, hogyan támaszkodik Georgiana Cavendish levélregényeiben és pedagógia célzattal írt színdarabjában többek között Rousseau *Az új Héloïse* című művére, és mennyiben tekinthetők ezek a nevelődési történetek autofikciónak.

A második fejezetben olyan művekről esik szó, amelyek a nők nevelődésének és önképzésének lehetőségeire reflektálnak, és az ezzel kapcsolatos korabeli vitához szólnak hozzá. Mary Hays *The Victim of Prejudice* című regényének diszkurzív kontextusát és a regény női szereplőit elemezve Csikós Janczer Dóra kiemeli, hogy még a leghaladóbb szellemű felvilágosult nevelési elvek is kudarcot vallanak pozitív női minták, megosztott női tapasztalat, szolidaritás hiányában. A társadalmilag meghatározott nemi szerepek rendszerszinten lehetetlenítik el a változást. Séllei Nóra szerint Mary Wollstonecraft *A Vindication of the Rights of Woman* című értekezése olyan szempontból is formabontó, hogy a nők egyenjogúságát célzó nevelés kulcsfeladatának tekinti az értelem és a test egyenlő művelését, az identitásképzésben betöltött egyenlően fontos szerepüket hangsúlyozva. Wollstonecraft nemcsak a férfi és női szerepek bináris kulturális konstrukcióját kritizálja, hanem radikális módon újragondolja a (női) test szerepét is. Anthony John Harding olvasatában Mary Hays hatkötetes *Female Biography* című munkája tudatos újraírása a férfiak által uralt történelemírásnak. Hays amellett, hogy az életrajz pedagógiai lehetőségeit hangsúlyozza, a felvilágosult női gondolkodás hagyományát is dokumentálja. A fejezet utolsó tanulmányában Kiel Shaub azt vizsgálja, hogyan támaszkodott Mary Shelley a *Frankenstein* íráskor azokra a tudományos és művészeti ismeretterjesztő előadásokra, amelyeket ő maga is látogatott, illetve hogyan lehet lenyomata a regényben a női szereplők marginalizáltsága annak, ahogyan a női közönség fokozatosan kiszorult az eredetileg az ő képzésüket is célzó tudományos előadásokról.

A harmadik fejezet tanulmányainak fókusz a az olvasás szerepe, valamint műfaji és formai kísér-

letezések. Hannah Cowley fontos korabeli politikai események ábrázolásához az epikus költeményt választja műfajként, Angela Escott szerint azonban a művet a színdarabokra jellemző írói fogások teszik hatásossá. Kaló Krisztina értelmezésében Clara Reeve *The School for Widows* című levélregényében a levélírás nemcsak az önkifejezés, hanem az önképzés megvalósulásának eszköze is. Mary Tighe kiadatlan naplóit és levelezését elemezve Harriet Kramer Linkin azt mutatja be, hogy Tighe számára élete végéig tudatos projekt volt ön maga elsősorban olvasmányokon keresztüli művelése. A fejezet legérdekesebb írásában Angelika Reichmann a patriarchális dominanciát felforgató női olvasásmódot vizsgálja Anne Radcliffe *Mysteries of Udolpho* című gótikus regényében, és amellett érvel, hogy a szubverzív olvasási stratégia kulcsszerepet játszik Emily fejlődésében.

Az utolsó fejezet arra keresi a választ, hogyan jelennek meg kortárs közgazdaságtani diskurzusok és a kritikai gondolkodás női szerzők műveiben. Marie-Laure Massei-Chamayou azt vizsgálja, milyen útmutatást ad Jane Austen és Maria Edgeworth a közgazdaságtan alapfogalmairól, hogyan segítik női olvasóikat eligazodni például a házasságkötések mozgatórugóinak feltérképezésében vagy a materializmus veszélyeinek felismerésében, és ezen ismeretek miként ellensúlyozzák a nők tipikus szerepeit. Jean Marcet rendkívül népszerű, nevelő célzattal írt gazdaságtani témájú művei Alexandra Sippel értelmezésében ugyan széles rétegek számára tesznek közérthetővé gazdasági jelenségeket, alapvetően mégis konzervatívak. Anna Jameson Shakespeare női szereplőit bemutató kötetét elemezve Magdalena Pypec azt hangsúlyozza, miként állít Jameson a nők egyenjogúságáért folytatott küzdelemben követendő mintának irodalmi és mitológiai nőalakokat. A rendkívül népszerű kötet a felvonultatott nőalakok sokféleségével a nők kulturálisan elfogadott szerepeit tágítja, esetenként radikálisan.

A felölelt hat évtized szimbolikus végét Mary Wollstonecraft és Mary Shelley munkásságával jelölik ki a szerkesztők. A kötet tanulmányai a legkülönbözőbb műfajokban alkotó női szerzőket és a művekben megjelenő problémafelvetések sokféleségét vizsgálják. A tanulmánykötet erőssége ennek a sokféle hangnak és írásmódnak a bemutatása. A *Female Voices* című könyvet a korszak kutatóin túl a neveléstörténet és olvasástörténet iránt ér-

deklódók is haszonnal forgathatják. Egyes cikkek izgalmas elméleti megközelítései (például szubverzív olvasási stratégiák vagy a testfogalom szerepe) pedig a 18–19. századi brit női szerzők kérdésvetéseinek aktualitását hangsúlyozzák.

—HELIKON—

FÖLDES GYÖRGYI

foldes.gyorgyi@abtk.hu
ORCID: 0000-0002-2604-5800

Rosi BRAIDOTTI. *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. Second edition. New York: Columbia University Press, 2011. 334.

Rosi Braidotti 2011-ben kiadott *Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory* című, második kiadása nem teljesen azonos 1994-es, sokat hivatkozott kötetével. Tizenhét évvel az előző után erősen átdolgozott, átstrukturált verzió született. A kötet egyfelől „frissítés”, reflektálva az azóta bekövetkezett szociális-kulturális változásokra (felvázolva a tudománytörténeti hátteret és a filozófiai szcéna aktuális helyzetét), s részben integrálva a kortárs filozófia és feminista kritika újabb teóriáit is. Másfelől egy érlelődési folyamat eredménye, amennyiben Braidotti szerzői és szerkesztett filozófiai ötleteiben, tanulmányaiban folyton újragondolta, időközben fejlesztette, más aspektusokkal egészítette ki elméletét (etikai aspektus, poszthumán és egyéb kultúraelméletek). Harmadrészt, amint azt előszavában is írja, a reflexiókra, kritikákra is reagálva megpróbálta kiiktatni a következetlenségeket, széttartásokat, amelyeket – ekkor már úgy látja – könyvének 1994-es változata tartalmazott.

Az egyik legszembetűnőbb változás a fejezetek sorrendjének megváltoztatása. A nomád állapot mibenléte – lásd alább – például lényegesen hosszabban van kifejtve, emiatt az elemzőbb jellegű, „esettanulmányként” tált fejezetek hátrébb csúsztak. A kötet végén teoretikusabb jellegű szövegeket olvashatunk, ezért némi körkörösség is érzékelhető Braidotti érvelésében. Mindenesetre ezek az elemzések mintha bizonyító erejű illusztrációként szolgálnának magának a nomád szubjektu-

mok mibenlétéről szóló gondolatmenetnek a bemutatásához: ilyen például a biopowerről és az ennek alávetett anyai testről és reprodukcióról szóló fejezet (*Organs without Bodies*), korunk vizualitásának pornografikus jellegéről, a képek hatalmáról szóló eszmefuttatás vagy az előbbi változathoz képest erősen kibővített *Mother – Monster – Machine* című „rizomatikus” áttekintés, valamint a Clarice Lispector *The Passion According to G.H.* című művének feminista értelmezéseit bemutató szöveg, amelynek fő tétje a feminista szubjektum deperszonalizációs erejének megmutatása. Ugyanakkor – hiszen valóban igen érdekesítő elemzésekről van szó – némileg színesítik is az érvmenetet, felrázzák a befogadót az aprólékos argumentáció olvasása közben. (Tegyük hozzá: más, régebbi regényelemzés viszont – a gondolatmenet megváltozásának megfelelően – kiesett ebből a verzióból.)

Rosi Braidotti könyvének újraírását az is motiválta, hogy harmincévnyi posztstrukturalista-posztkolonialista és feminista vitasorozat után továbbra is úgy ítélte meg, nem sikerült konszenzusra jutni arra vonatkozóan, hogy pontosan milyen következményekkel jár a nem egységes (mert „megosztottként”, „alakulásban lévőként”, nomádként, csomó- vagy éppen rizómaszerűként leírt) szubjektumról vagy másképp a szubjektum egységének elvesztéséről szóló diskurzus megjelenése. Miközben – teszi hozzá Braidotti – „történelmi állapotunkat illetően” egyre sokasodnak körülöttünk a paradoxonok és az ellentmondások (3).

Ezt tárja fel tehát, miközben bemutatja azt a francia filozófiai hagyományt is, amelyből elindult – innen Foucault, Deleuze és Irigaray munkássága a legmeghatározóbb számára –, számos ponton olykor vitázva is az elődökkel. Egyébként érdekes színfoltja a könyvnek az a fejezet, amelyben tényleges nemzedéki tapasztalatait írja le: a Sorbonne volt diákjaként, az „elszalasztott randevúk [értsd: esélyek] nemzedékének” (*la génération des rendez-vous manqués*) tagjaként mutatkozik be, akit még azok avattak be a posztstrukturalista filozófiákba, akik megalapították őket, s ennek megfelelően ő is úgy közelíti meg az elméletet, ahogyan a hetvenes években Deleuze, Lyotard, Foucault és Irigaray tanításában megismerte. Mint külföldi posztgraduális hallgató, Párizsban tagja volt ugyanakkor az úgynevezett Tanulmányi Csoportnak (The Study Group) – amelynek résztvevői között ott volt még többek között Nancy